

ZAMONAVIY KASBLARNI TANLASHDA QIZIQISH, QOBILIYAT VA MOTIVATSIYANING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Azizova Nigora Jo'rayevna

Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani 6-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada zamonaviy kasblarni tanlash jarayonida qiziqish, qobiliyat va motivatsiyaning psixologik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, kasb tanlashga ta'sir etuvchi shaxsiy, ijtimoiy va pedagogik omillar, kasbiy yo'naltirishning zamonaviy yondashuvlari hamda maktab psixologining ushbu jarayondagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasb tanlash, zamonaviy kasblar, qiziqish, qobiliyat, motivatsiya, kasbiy yo'naltirish, psixologik diagnostika, kasbiy kompetensiya, o'quvchi-yoshlar, maktab psixologi.

KIRISH

Globalashuv, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va mehnat bozorida o'zgarishlar zamonaviy kasblarga bo'lgan talabni tubdan o'zgartirmoqda. Sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari, muhandislik, dizayn, tibbiyot, ta'lim va xizmat ko'rsatish sohalarida yangi kasblarning paydo bo'lishi o'quvchi-yoshlardan ongli va puxta kasbiy tanlovni talab etadi. Kasbni to'g'ri tanlash shaxsning qiziqishi, qobiliyati, motivatsiyasi va individual psixologik xususiyatlariga mos bo'lgandagina uning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va shaxsiy farovonligini ta'minlaydi.

Asosiy qism

Kasb tanlash murakkab psixologik jarayon bo'lib, u shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari, motivlari va hayotiy maqsadlari bilan uzviy bog'liq. Qiziqish shaxsni muayyan faoliyatga undovchi ichki ehtiyoj bo'lsa, qobiliyat ushbu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatini belgilaydi. Motivatsiya esa kasbiy maqsadlarga erishish yo'lida shaxsning faolligi va qat'iyatini ta'minlaydi. Nazariy jihatdan John L. Hollandning kasbiy tanlov nazariyasiga ko'ra, inson o'z shaxsiy xususiyatlariga mos kasbni tanlaganda kasbiy qoniqish va samaradorlik yuqori bo'ladi. Donald Super esa kasb

tanlashni shaxs rivojlanishining uzluksiz jarayoni sifatida baholab, kasbiy o'zini anglashning muhimligini ta'kidlagan.

Zamonaviy kasblarni tanlashda faqat akademik bilimlar emas, balki tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot madaniyati, jamoada ishlash, raqamli savodxonlik, moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish kabi universal kompetensiyalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini erta aniqlash, ularni psixologik diagnostika asosida kasbga yo'naltirish bugungi ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir.

Maktab psixologi kasbiy qiziqish va moyilliklarni aniqlash, psixologik testlar, suhbatlar, kuzatish va treninglar orqali o'quvchilarga kasb tanlash bo'yicha individual tavsiyalar beradi. Pedagoglar va ota-onalar esa o'quvchilarning mustaqil qaror qabul qilishiga ko'maklashishi, ularning qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlashi va zamonaviy kasblar haqidagi bilimlarini kengaytirishi lozim. Kasb tanlash jarayonida ichki motivatsiyani shakllantirish alohida ahamiyatga ega. O'z qiziqishi va qobiliyatiga mos kasbni tanlagan o'quvchi kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishadi, doimiy o'z ustida ishlashga intiladi va mehnatdan qoniqish hosil qiladi. Aksincha, tashqi bosim yoki tasodifiy tanlov kelajakda kasbiy qoniqmaslik va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Zamonaviy mehnat bozorida kasb tanlash jarayoni shaxsning qiziqishi, qobiliyati va motivatsiyasiga tayangan holda amalga oshiriladi. Ushbu uch omil o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, insonning kasbiy muvaffaqiyati va o'zini namoyon etishida muhim psixologik asos hisoblanadi. Agar shaxs tanlayotgan kasb uning qiziqishiga mos kelsa, qobiliyatlari bilan qo'llab-quvvatlansa va kuchli motivatsiya bilan mustahkamlansa, u o'z faoliyatida yuqori natijalarga erishadi hamda kasbiy qoniqish hosil qiladi.

Qiziqish – bu insonning ma'lum bir faoliyat turiga bo'lgan barqaror moyilligi va ichki ehtiyojdir. Qiziqish mavjud bo'lsa, shaxs o'rganish va ishlash jarayonini zavq bilan bajaradi, yangi bilimlarni egallashga intiladi va kasbiy rivojlanishga doimo tayyor bo'ladi. Ayniqsa, axborot texnologiyalari, marketing, dizayn, sun'iy intellekt kabi tez rivojlanayotgan sohalarda qiziqish doimiy o'qish va malaka oshirishning asosiy omili hisoblanadi.

Qobiliyat esa insonning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish imkonini beruvchi individual-psixologik xususiyatlar majmuasidir. Qobiliyat tug'ma layoqat asosida shakllanib, ta'lim va tajriba orqali rivojlanadi. Shaxsning qobiliyati qiziqishini amaliy natijaga aylantiradi. Masalan, dasturchi uchun mantiqiy tafakkur, jurnalist yoki marketolog uchun kommunikativ qobiliyat, dizayner uchun esa tasavvur va ijodkorlik muhim ahamiyatga ega. Qobiliyat yetarli darajada rivojlanmagan holatda, qiziqishning o'zi yuqori natija berishi qiyin bo'lib, bu ruhiy charchoq va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Motivatsiya esa insonni ma'lum maqsad sari harakatlantiruvchi ichki va tashqi omillar yig'indisidir. Ichki motivatsiya faoliyatning o'zidan zavqlanish, o'zini rivojlantirish va yangi natijalarga erishish istagi bilan bog'liq bo'lsa, tashqi motivatsiya yuqori maosh, martaba, jamiyatdagi mavqe yoki rag'batlantirish kabi omillar orqali namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiya ustun bo'lgan shaxslar uzoq muddat davomida yuqori samaradorlikni saqlab qoladi va kasbiy qoniqishga ko'proq erishadi. Kasb tanlashda qiziqish, qobiliyat va motivatsiyaning uyg'unligi eng muhim mezon hisoblanadi. Shaxs o'ziga quyidagi savollarga javob bera olishi kerak: "Men nimani yoqtiraman?", "Men nimani yaxshi bajara olaman?", "Meni ushbu faoliyat bilan shug'ullanishga nima undaydi?" Ushbu savollarga aniq javob topish kasbiy yo'nalishni to'g'ri belgilashga yordam beradi. Zamonaviy kasblarning asosiy xususiyatlari moslashuvchanlik, kreativ fikrlash, raqamli savodxonlik va uzluksiz o'rganishga tayyorlik bilan tavsiflanadi. Avvallari kasb bir umrga tanlanadigan faoliyat sifatida qaralgan bo'lsa, bugungi kunda inson mehnat faoliyati davomida bir necha bor kasbini yoki mutaxassisligini o'zgartirishi tabiiy holga aylandi. Shu sababli zamonaviy mehnat bozori yoshlardan yangi bilimlarni muntazam egallashni va o'z ustida ishlashni talab etmoqda.

Kasbiy o'zini anglash, ayniqsa, o'smirlik va ilk yoshlik davrida shakllanadi. Mazkur bosqichda yoshlar o'z qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari va hayotiy maqsadlarini aniqlashga intiladilar. Psixologik nuqtai nazardan kasb tanlash shaxsning o'zini anglashi va kelajak hayotini rejalashtirish bilan chambarchas bog'liq. Qiziqish va qobiliyatga mos tanlangan kasb insonda ichki motivatsiya, kasbiy qoniqish hamda mehnat samaradorligini

oshiradi. Aksincha, bosim ostida yoki noto'g'ri tanlangan kasb kelajakda stress, emotsional charchoq va kasbiy norozilikni yuzaga keltirishi mumkin.

Hozirgi yoshlar kuchli axborot oqimi mavjud bo'lgan raqamli muhitda voyaga yetmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda muvaffaqiyat, mashhurlik va tez daromad haqidagi ma'lumotlarning ko'pligi ayrim yoshlarda kasb tanlashga nisbatan noto'g'ri tasavvurlarni shakllantirishi mumkin. Shu sababli kasbiy yo'nalishni belgilashda shaxsning qobiliyati, mehnat bozori ehtiyojlari va shaxsiy qiziqishlari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash muhim hisoblanadi.

Zamonaviy kasblarning rivojlanishiga To'rtinchi sanoat inqilobi, sun'iy intellekt, robototexnika, katta ma'lumotlar (Big Data), kiberxavfsizlik va masofaviy xizmatlarning kengayishi katta ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada an'anaviy kasblarning mazmuni ham yangilanib, mutaxassislardan tahliliy fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuv talab qilinmoqda. XXI asr kompetensiyalari — tanqidiy fikrlash, kreativlik, hamkorlik va samarali muloqot har qanday kasbda muvaffaqiyat garoviga aylanmoqda.

Kasb tanlash jarayoniga oila, tengdoshlar, ta'lim muassasalari va ijtimoiy muhit sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois maktab psixologlari va pedagoglar o'quvchilarning qiziqish hamda qobiliyatlarini aniqlash, ularga zamonaviy kasblar haqida ishonchli ma'lumot berish va ongli tanlov qilishga ko'maklashishlari zarur. Kasbiy diagnostika, qiziqishlar testi, motivatsion so'rovnomalar va individual psixologik maslahatlar bu jarayonda samarali vositalardan hisoblanadi.

O'zbekistonda ham yoshlarning zamonaviy kasblarni egallashi uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, IT ta'limini rivojlantirish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash hamda yoshlar tadbirkorligini rag'batlantirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa yoshlarning zamonaviy kasblarga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirmoqda.

Masofaviy mehnat, frilanserlik va xalqaro loyihalarda ishtirok etish imkoniyatlari zamonaviy kasblarning muhim afzalliklaridan biridir. Bunday faoliyat mustaqillik, vaqtni boshqarish va o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy

muloqotning kamayishi yoki emotsional zo'riqish kabi ayrim xavflarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun emotsional intellekt, stressga chidamlilik va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega.

Bugungi kunda zamonaviy kasblar gender stereotiplarini ham asta-sekin bartaraf etmoqda. Endilikda kasb tanlashda jins emas, balki bilim, malaka va qobiliyat asosiy mezon sifatida qaralmoqda. Bu esa yoshlarning o'z salohiyatini erkin namoyon etishiga keng imkoniyat yaratmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy kasblar bilan bir qatorda an'anaviy kasblarning ham jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini beqiyosdir. Tibbiyot, pedagogika, muhandislik va huquqshunoslik kabi sohalar doimo dolzarb bo'lib qoladi. Shu sababli zamonaviy texnologiyalarni an'anaviy kasbiy bilimlar bilan uyg'unlashtirish bugungi kunning eng maqbul yo'li hisoblanadi.

Zamonaviy kasblar yoshlar psixologiyasida yangi qadriyatlar — mustaqillik, innovatsion fikrlash, uzluksiz ta'lim va global dunyoqarashni shakllantirmoqda. Yoshlarni kelajak kasblariga tayyorlash jarayonida ularning qobiliyatlari va qiziqishlarini inobatga olish, psixologik qo'llab-quvvatlash hamda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqat shunday yondashuv orqali yoshlar o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi va zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyat qozonishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy kasblarni tanlashda qiziqish, qobiliyat va motivatsiya hal qiluvchi psixologik omillar hisoblanadi. O'quvchilarning individual imkoniyatlarini ilmiy asosda baholash, zamonaviy mehnat bozori talablari bilan tanishtirish, psixologik diagnostika va kasbiy maslahat xizmatlarini takomillashtirish ularning ongli kasb tanlashiga yordam beradi. Maktab psixologi, pedagoglar va otalarning hamkorligi yoshlarning kasbiy salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda kelajakda raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nishonova Z.T. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
2. Karimova V.M. Kasb psixologiyasi. – Toshkent, 2018.

3. Shoumarov G'.B. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2019.
4. John L. Holland. Making Vocational Choices.
5. Donald Super. The Psychology of Careers.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development.
7. O'zbekiston Respublikasi ***"Ta'lim to'g'risida"***gi Qonuni. – Toshkent, 2020.